

Оксана Валіон

ІСТОРИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ МІЖ УКРАЇНОЮ Й НІМЕЧЧИНОЮ ВІД НАЙДАВНІШИХ ЧАСІВ ДО КІНЦЯ ХІХ СТ.

У статті проаналізовано історію українсько-німецьких політичних, економічних, культурних і наукових взаємин від найдавніших часів до кінця ХІХ ст.

Ключові слова: міжнародні відносини, зовнішня політика, історичні зв'язки, Україна, Німеччина, українсько-німецьке політичне співробітництво, культурні, економічні та наукові взаємини.

Історія відносин українського та німецького народів сягає глибини віків. Їх становлення та утвердження відбувалося впродовж різних історичних періодів: від контактів давніх германців із слов'янами, через добу Київської Русі, Галицько-Волинської держави, які знайшли своє продовження в литовсько-польському періоді, а згодом – у козацько-гетьманській державі ХVІІ–ХVІІІ ст., національно-культурному відродженні ХІХ ст. та у складному – в контексті українсько-німецьких взаємин – ХХ столітті. Ці контакти стали фундаментом, на якому нині досить успішно розвивається двосторонній діалог.

Вивчення історичних зв'язків між Україною й Німеччиною має важливе як теоретичне, так і практичне значення. По-перше, дасть змогу розширити знання про місце і роль України в світовому історичному процесі загалом, а також відслідкувати динаміку українсько-німецьких політичних, економічних, культурних та наукових відносин на різних етапах історичного розвитку української нації, зокрема. По-друге, дослідження історичної ретроспективи стосунків України та Німеччини допоможе уникнути багатьох помилок минулого та максимально використати все позитивне і цінне, нагромаджене в результаті тривалої міжнародної взаємодії для розбудови сучасного двостороннього співробітництва.

Таким чином, у даній науковій статті ставимо за мету дослідити українсько-німецькі історичні зв'язки від найдавніших часів до кінця ХІХ ст., з'ясувати місце та роль України в контексті загальної міжнародної ситуації вказаного періоду.

При розгляді історіографії досліджуваної теми, варто зауважити, що проблема історичних зв'язків між Україною й Німеччиною не знайшла спеціального висвітлення в науковій літературі. Її окремі аспекти відображені в працях М. Грушевського [1], С. Рудницького [2], Я. Пастернака [3]. Особливий інтерес становлять праці сучасних дослідників, які торкаються взаємин України й Німеччини в різні історичні періоди. Так, С. Сегеда в статті “Походження та ранньоетнічна історія слов'ян” розкриває процес розселення слов'ян і їх перші контакти з прагерманцями [4]. Етнокультурні чинники українсько-німецьких відносин в Галичині з'ясує І. Монолатій [5]. Культурні зв'язки між Україною та Німеччиною, що реалізовувалися через Києво-Могилянську академію, висвітлені в розвідках Л. Алексієвець [6] та В. Нічик і З. Хижняк [7]. Цінною в контексті досліджуваної проблематики стала монографія І. Кулинича у співавторстві із Н. Кривець “Нариси з історії німецьких колоній в Україні” [8]. Праця ґрунтовно та комплексно розкриває історію німецького населення Півдня та Заходу України від другої половини ХVІІІ – до кінця 30-х рр. ХХ ст. Врешті, у монографії Голови Верховної Ради України В. Литвина “Україна: Європа чи Євразія” в широкому історичному контексті показано палітру зв'язків між українськими та німецькими землями від Київської Русі та Священної Римської імперії німецької нації до актуальних процесів ХХІ ст. [9]. В методологічному плані для розробки даної теми прислужилася монографія С. Бобилевої “Історія Німеччини” [10].

Перші контакти праукраїнців з германськими та германо-кельтськими племенами започатковуються з другої половини I тис. до н. е. З-поміж широкої палітри концепцій походження слов'ян на нашу увагу заслуговує точка зору сучасних дослідників, які пов'язують найдавніші витoki слов'янства з недиференційованою германо-венедо-балто-слов'янською спільністю, що охоплювала на рубежі III–II тис. до н. е. величезні території – від Рейну на заході до Волги на сході, Ютландії на півночі до Альп і Карпат на півдні. Висловлювалася думка, що в рамках цієї спільності поступово формувались доволі компактні етномовні масиви, а саме: прагерманців Північної Німеччини та Південної Скандинавії, правенедів басейну Вісли; прибалтів на широких просторах лісової смуги Середньої та Східної Європи від Нижньої Вісли й Балтійського моря до Волго-Окського межиріччя; праслов'ян Волині, Прикарпаття і Середньої Наддніпрянщини. Відтак, за даними порівняльно-історичного мовознавства, найдавніший – праслов'янський – етап етногенезу слов'ян, завершився наприкінці I тис. до н. е. Саме тоді остаточно сформувалась основа слов'янської мовної системи, в якій знайшли відображення контакти і взаємовпливи з сусідніми етнічними масивами – германським, кельтським, балтським, іранським і фракійським [4, с. 57–58].

Окремі поселення кельтів-галатів, яких почали витіснити з Центральної Європи германські племена та римська адміністрація, з'явилися на Прикарпатті в кінці II ст. до н. е., а через цю територію наприкінці I ст. до н. е. просуваються до кордонів Римської імперії окремі загопи германців-лугіїв (вандалів). Одночасно відбувається розселення слов'ян з Північного Прикарпаття на території Середньої і Західної Європи, а вже у IX–X ст. представники цих земель відомі на поселеннях між Гамбургом і Любеком [11, с. 38–39].

Перші писемні згадки про слов'ян, яких античні автори називають “венетами” або “венетами”, з'являються в I–II ст. Відомості про венедів містить праця римського автора, Тацита, “Про місце проживання і походження германців”, завершена в 98 р. н. е. Він зазначає, що не знає, чи відносяться венеди до германців, але “вони обходять розбійними зграями всі ліси і гори між певкінами (одним із германських племен – О. В.) і феннами (тобто, фінами – О. В.)” [10, с. 11]. Варто зауважити, що античні автори могли називати “венетами” не лише слов'ян, а й племена, які належали до інших етнічних масивів. Та все ж переважання слов'ян серед “венедів”, на думку дослідників, не викликає сумнівів. Цікаво, що німці й досі називають “венетами” слов'ян-лужичан.

Слов'яни в процесі контактів з германськими племенами збагачуються знаннями форм суспільної та військової організації, свідченням чого є поява таких термінів, як “князь”, “дума”, “полк”, “меч”, “шолом”, “шати”, “мито”, “хижа”, “хлів”, “тин”, “колодязь” тощо. Ці зв'язки тривають впродовж III–IV ст. в численних взаєминах ранньослов'янської держави Антів з сусідньою Готською державою, яка в 375 р. зазнала нищівної поразки з боку гунів. Тоді східні слов'яни через готських місіонерів зустрічаються із християнством, звідки з'являються такі мовні запозичення, як “церква”, “хрест”, “піп”, “піст”, “сатана” [2, с. 73]. Українська мова, наприклад, успадкувала деякі германізми з праслов'янської мови, яка мала запозичення з прагерманської, готської й балкано-германських мов, що стосувалися військово-політичних і торгових організацій, матеріальної культури і почасти християнської термінології (“меч”, “полк”, “князь”, “король”, “лихва”, “цята”, “хижа”, “морква”, “піп”). Згідно дослідження мовознавця Ю. Шевельова, кількість і добір германізмів зближують українську мову до західних слов'янських мов [12, с. 326].

Як свідчать писемні джерела найдовше готи затримались у Криму. Востаннє про кримських готів – мешканців печерних міст Мангуп-Кале, Ескі-Кермен – згадано в документах другої половини XVII ст. [4, с. 60].

У VI ст. гуни спільно із антами та склавінами здійснювали військові походи на Балкани, результатами яких стало масове переселення туди слов'янського землеробського населення, що змінило ситуацію в регіоні: місцева і прийшла тюркомовна людність була майже повністю слов'янізованою [1, с. 63–64]. Ці процеси відбувалися в контексті Великого

переселення народів, яке стало однією з причин падіння рабовласницької Західної Римської імперії.

Отже, перші українсько-німецькі контакти є досить ранніми й датуються першими тисячоліттями до нашої ери, а також здебільшого стихійними, що пов'язано з міграційними процесами в Європі. Проте вони заклали підґрунтя, на якому в подальшому розвивалися реальніші відносини між обома народами.

Київська Русь була могутньою європейською імперією, яка відіграла активну участь у міжнародних відносинах того часу. Давньоукраїнська держава та Священна Римська імперія (до якої входила Німеччина – О. В.) належали до найбільших тогочасних держав. Усвідомлення усієї важливості міжнародних зв'язків, зацікавленості в європейських справах знаходило відображення в діяльності керівників Київської Русі, у поглядах її ідеологів, у менталітеті інтелектуальної еліти [9, с. 18]. Саме тому держава послідовно, органічно і впевнено ввійшла в європейську дипломатію. Зростаючі темпи спілкування з країнами континенту обумовлювалися політичними й економічними потребами. Від перших зустрічей з варягами збагачувалися русько-польськими й русько-угорськими контактами, згодом – русько-чеськими й русько-німецькими, поширюючись далі на Захід.

Важливим кроком на шляху входження Київської Русі до світової християнської спільноти стало навернення в християнство княгині Ольги, яке підготувало хрещення в майбутньому всієї країни. Київ виявляв активний інтерес до обох частин християнського культурного світу, організованого в дві імперії – Західну і Східну, що продовжували зберігати в собі дух універсалізму Римської імперії, поглиблений і посилений зв'язком із вселенською християнською Церквою. Між 955–957 рр. Ольга відвідала столицю Візантійської імперії й була удостоєна прийому в імператора. Автор “Повісті временних літ” – грандіозного літописного твору кінця XI ст. стверджував, що Ольга прийняла християнство в Константинополі, а її хрещеним батьком був Константин VII Багрянородний. Однак, як зазначають сучасні дослідники, не слід беззастережно довірятися цьому джерелу про дипломатичний тріумф київської княгині. Під 959–962 рр. в анонімному “Continuator Reginonis” (“Продовженні хроніки Рєгінона Прюмського”) розповідається про візит послів княгині Ольги до двору німецького імператора Оттона I: “Посли Олени, королеви ругів, що хрестилася в Константинополі за імператора Романа, з'явившись до короля, удавно, просили поставити їхньому народу єпископа і священників” [13]. Посольство, відправлене Ольгою на християнський Захід, свідчить про те, що її візит до Константинополя зазнав невдачі. Невдоволення київської княгині його результатами прохоплюється між рядками літописних текстів. Очевидно, візантійський імператор був недостатньо поступливим у питаннях про майбутній статус церковної організації на Русі та місця великокнязівського дому в системі візантійської ієрархії християнських держав. Цим і була зумовлена підготовка церковно-політичної місії на Захід, до Німеччини. Відомо, що єпископами Русі були поставлені Либуцій із Майнцу та Адальберт із монастиря св. Максиміана в Трирі. Однак, перший – помер, а другий повернувся на батьківщину, “не встигнувши досягти успіхів ні в чому з того, заради чого його було послано”. Ймовірно, це сталося тому, що Константинополь, занепокоєний зближенням київської княгині з Оттоном I, завчасно потурбувався про врегулювання русько-візантійських взаємин, що й призвело до хрещення Ольги за греко-візантійським обрядом [14].

Церковно-політичні контакти Києва з християнським Заходом відновилися за правління князя Ярополка Святославовича (972–980 рр.). У 973 р. він відправив посольство до імператора Оттона Великого у Кведлінбург й приймав посланців останнього в Києві. На цій підставі історики обґрунтовували тезу про навернення зверхника Русі в християнство за західним обрядом. Однак свідчення про хрещення папськими місіонерами видаються сумнівними, через те, що почерпнуті із пізніших інтерполяцій “Хроніки Адемара Шабанського”. Втім, як показують останні дослідження взаємин Русі й Німеччини в 70-х рр. X ст., Київ був готовий прийняти хрещення від німців [13].

Таким чином, бачимо, що пошуки оптимальної для Київської Русі релігійної структури відбувалися не тільки через контакти зі світом християнської цивілізації, як це нерідко стверджується в науковій літературі, а у значно ширшому контексті. Під 986 р. “Повість временних літ” повідомляє про відвідини Києва болгарами “віри магометанської”, “німцями з Риму”, “жидами хозарськими” та “філософом грецьким”. Попри те, що ця, сповнена легендарними мотивами оповідь старокиївського книжника кінця XI ст. літературного походження, все ж вона допомагає скласти певне уявлення про міжнародний контекст, у якому Київська Русь зробила свій цивілізаційний вибір.

Стосунки з Німеччиною розвивав і київський князь Володимир Великий (Святославович 958–1015 рр.). Загальновідомим є той факт, що дочка Ярослава, Анна, була королевою Франції. А про те, що її племінниця і сестра Володимира Мономаха стала дружиною німецького імператора Генріха IV (1089 р.), стало відомо нещодавно. Літописець Нестор у “Повісті временних літ” згадує лише про її постриг у черниці в 1106 р. Більше відома княжна Євпраксія в західних джерелах під ім’ям Адельгейди. Саме вона відіграла значну роль у боротьбі за інвеституру між германським імператором та папою римським. Після публічного звинувачення Євпраксії на католицькому соборі в м. П’яченці 1 березня 1095 р. Генріха IV відлучили від церкви та позбавили престолу [10, с. 53–54]. Боротьба між церковною та світською владою в Європі тривала ще кілька десятиліть, однак П’яченський собор і київська князівна вплинули на її перебіг.

Варто зауважити, що Київська Русь мала стійкі торговельні зв’язки з Німеччиною. Так, зокрема, в жалуваній грамоті кельнського архієпископа Райнальда вестфальському місту Модебах (1165 р.) зазначається про торгівлю з Руссю. На думку німецького дослідника Р. Відера, Русь поставляла до Німеччини ювелірні вироби і хутра. Особливо цінувалися в Німеччині руські соболі. Також існують свідчення, підтвержені археологічними матеріалами, зокрема, знайденими бронзовими водоліями, про те, що ці знаряддя виготовлялись в Лотарингії і Північній Німеччині, та поставлялися на Русь. Між давньоруськими містами Новгородом і Києвом пролягав торговельний шлях до Південної Прибалтики (Стариград, Любек та ін.) [15, с. 43].

У період занепаду Старокиївської держави широке дипломатичне і військове ангажування в європейські справи відбувалося через Галицько-Волинську державу за князювання Романа Мстиславича, Данила Романовича, а пізніше – Лева Даниловича. Між Галицько-Волинською державою і землями Мазовії, Угорщини, Чехії та інших народів від другої половини XII – в перших десятиліттях XIII ст. існували близькі відносини, велося регулярне, часто інтенсивне громадське (міжбоярське) і міждержавне дипломатичне листування [16, с. 7]. Один із перших збережених документів князівської канцелярії Юрія Болеслава Тройденевича (друга половина 1323 – 7 квітня 1340 рр.) належить приблизно до 9 березня 1327 р. Це лист князя до генеральних магістратів Тевтонського ордену в справах відновлення міждержавних відносин і лист з обіцянкою боронити землі ордену “від татарів та від будь-якого іншого ворожого нападу”. О. Купчинський припускає також, що князь Юрій Болеслав листувався з Пруссією і Литвою в зв’язку із польсько-угорською угодою щодо Галицької Русі, укладеної 1339 р. [17, с. 59].

Галицько-Волинське князівство мало тісні культурні взаємозв’язки з країнами Західної Європи, особливо з Німеччиною, що виявлялося в активній торгівлі, дипломатичних відносинах, різних політичних переговорах, взаємних візитах та протегуванні німецькому населенню. Західні князі неодноразово відвідували Володимир, Холм, Галич, а галицькі та волинські – не раз бували в столицях західних держав. Події культурного і політичного життя в Галицько-Волинському князівстві знаходили широкий відгук у хроніках західних держав. Тоді як у Галицько-Волинському літописі розповідається про події, що відбувалися в країнах Західної Європи. Взаємовпливи етнокультур формували атмосферу міжнародної довіри та мирних взаємовідносин у жорстоку феодалну епоху воєн і розбою [5].

Важливим компонентом діалогу культур були традиції і цінності середньовічної Галичини. Специфічність культурних контактів між українським і німецьким населенням

виявлялась не лише в особливостях побудови житла, пошиття одягу, приготування їжі, виготовлення знарядь праці, утримування худоби тощо, але й у позитивному впливі німецьких колоністів, працьовитих селян і ремісників на корінне українське населення, насамперед, у виробничих галузях і побуті. Переконливе свідoctво особливого місця німців у структурі міського населення краю – те, що вони витворили й першу магдебурзьку громаду Львова, життя якої зафіксоване у найстарішій збереженій книзі міських самоврядних органів 1382–1389 рр. Вони заселили південну частину міста над Полтвою, де і постав новий міський осередок з центром на теперішньому Старому Ринку. В маловідомому німецькому описі України XVI–XVII ст. мандрів Мартина Груневега згадано, що “в цьому місті, як і у Венеції, стало звичним зустрічати на ринку людей з усіх країн світу в своїх уборах: угорців у їхніх малих магерках, козаків у великих кучмах, росіян у білих шапках, турків у білих чалмах. Ці всі в довгому одязі, а німці, італійці, іспанці – в короткому. Кожен, якою б мовою він не говорив, знайде тут свою мову” [18, с. 36].

Протягом XV – початку XVI ст. з німецького середовища виокремлюється перший міський патриціат, який охоплював родини Арнестів, Бухгольців, Гельбеземів, Геннігів, Гольдбергів, Зінріхів, Зоммерштайнів, Клопперів, Ліндерів, Раммерів, Смелдфельдів, Темплів, Фрідріхів, Чорнбергів, Шелерів, Штайнкелерів, Штехерів, Шропів. Дехто з них, поступово нагромаджуючи капітал і землю, отримував шляхетство, міняючи при цьому старе родове ім'я на прізвище, утворене за поширеним серед тогочасної шляхти звичаєм, – від назви населеного пункту, яким володів шляхтич. У цей час у Львові замешкали німецькі міщанські родини Йоганна Зоммерштайна, Ніколаса Ціммермана, Андреаса Клоппера, Пауля Гольдберга, Йоганна і Мартіна Ганеля, Лоренца Кребля і Куршнерів. Саме вони заклали перші німецькі поселення довкола міста – Зоммерштайнгоф, Клоппергоф, Гольдберггоф, Креблівку, Кушнарівку [5].

Інтенсивні українсько-німецькі процеси в Галичині (друга половина XVIII ст.) розпочалися завдяки організації і підтримці державними органами Австрії переселення німців-колоністів, що пов'язано з германізаційними тенденціями, припливом німецького міщанства до міст, заснуванням сільських колоній, а також значного інвестування австрійської програми міграції німецького населення до краю за рахунок державного бюджету. Завдяки заохочувальній політиці уряду Австрії в галицьких містах і селах наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. поселилося чимало німецьких ремісників і купців, а в сільській місцевості виникло 186 німецьких колоній, розміщених переважно в австрійській Галичині. Австрійський уряд запросив у Галичину переселенців як з німецьких провінцій, так і сусідніх країн (Пруссії, Саксонії, Баварії, Фландрії, Польщі, Чехії). За невеликий відрізок часу в регіоні виникло близько 150 німецьких поселень. Більшість колоній закладали на українській етнічній території, на схід від р. Сян. Уряд Австрії вважав за доцільне, щоб усі нові поселення закладалися окремо для протестантів і католиків, з метою легшого та швидкого їх забезпечення культовими спорудами та освітніми закладами. Австрійська програма міграції німців в Галичину передбачала значне інвестування за рахунок державного бюджету. Мігранти отримували гроші, коней і харчі на дорогу, а з приїздом на визначене місце поселення – безкоштовно землю з правом спадщини, велику рогату худобу, будівельні матеріали, сільськогосподарський реманент, посівні матеріали тощо. Німецькі колоністи звільнялися від сплати державних податків та мали свободу віросповідання. Заходами колонізації планувалося збільшити кількість населення австрійської держави, тому що підданам Австрії (громадянам внутрішніх територій) переселятися принципово не дозволялося [19, с. 1768].

Німецькі колоністи внесли помітний вклад у розвиток сільського господарства Галичини: освоєння значних площ неживаних земельних угідь, підвищення культури землеробства (запровадження вирощування конюшини, ріпаку, хмелю, ревеню), садівництва, впорядкування лісового господарства, покращення годівлі худоби. Заборона поселенцям продавати і дробити земельні площі забезпечувала колоніям розквіт на тривалий період.

Спочатку німецькі поселенці трималися до певної міри відокремлено від українського населення, але з плином часу ця відмежованість послаблювалася, стали налагоджуватися добросусідські взаємини з представниками як польської, так і української національності. Дослідники німецьких колоній – історики-краєзнавці Й. Габер і А. Шнайдер – відзначають, що “німці – привітні, дуже працьовиті люди, живуть з українцями в дружбі й злагоді і дотримуються звичаїв своїх батьків”. Свідченням налагоджених відносин між двома народами називають співпрацю німецького та українського населення села Надіїв на Стрийщині. Так, у другій половині XIX ст. туди переселилося 40 родин німецьких іммігрантів, які говорили з селянами українською [5].

У цей час значного поширення набули громадські товариства і спілки. Вслід за колонізаційними процесами в містах і містечках Галичини створювалися народні німецькі товариства і об'єднання: в Бредгаймі, Діамантгаймі, Гельзендорфі, Маковій, Ляндестрой, Енгельсберзі, Йозефсберзі та Бурчицях Нових. Жваву діяльність проводять суспільні, церковні та спортивні організації, покликані до активізації німецько-українських взаємин.

Переселенська практика в Європі була поширеною й часто розглядалася як стратегічний засіб нарощення могутності держави. Позитивні наслідки заохочення імміграції в Європі викликали інтерес до цієї практики і в Росії. Необхідність її вирішення значною мірою зумовила появу в 1702 р. маніфесту Петра I, адресованого іноземним громадянам, що бажали поступити на військову службу, а також купцям і ремісникам. Ці кроки фактично заклали підвалини майбутньої імміграційної політики Катерини II [20, с. 143]. Звісно, в залученні праці іноземців імператриця прагнула розв'язати економічні проблеми, що існували в державі. В зв'язку з цим, головним завданням уряду було запровадження землеробської культури в степових околицях імперії та поліпшення там, де вона вже існувала, і загалом піднесення сільського господарства до рівня Західної Європи.

У 1764 р. був затверджений загальний “План про розселення Новоросійського краю”, згідно з яким у розпорядження адміністрації колоній суцільними масивами передавалася земля для переселенців: у Катеринославській губернії – 52 тис. десятин, Херсонській – 263 тис., Таврійській – 214 тис. Ці великі степові простори поділялися на округи, а прибутки, одержані від них, спрямовувалися на погашення витрат, що були пов'язані із переселенням [8, с. 35–38]. Відомо, що значна частина південноукраїнських земель належала великим землевласникам – державним сановникам та поміщикам. При цьому було визначено, що колонізація не повинна перешкоджати інтересам поміщицького землеволодіння.

9 травня 1809 р. набув чинності указ про поселення колоністів на поміщицькі землі при збереженні свободи віросповідання і побуту, звільнення від військової служби, можливість користуватися пільгами, надання рівних прав з іншим населенням при сплаті земських податків, приписом до місця свого проживання та праві переходити від одного поміщика до іншого. Слід зазначити, що на прийом колоністів держава виділяла значні кошти, які через 30 років колоністи повинні були відшкодувати.

Колонія як населений пункт, власне, була новим поселенням і відрізнялася від населених пунктів України. Практично, всі вони мали внутрішню самоорганізацію, займали певне місце в існуючому адміністративно-територіальному устрої. Етнограф В. Бабенко, який неодноразово відвідував німецькі колонії, писав, що вони були “зразок усього: найправильнішого розташування вулиць, провулків і площ, облаштованих у багатьох випадках на європейському рівні. Тут можна було вирізнути центральну вулицю – більш широку... На центральній вулиці іноді зустрічаються постові стовпи, що освітлюються ліхтарями... Підведені сади і дерева навколо садіб, прекрасні, правильні будівлі, чистота й охайність... упадають в очі кожному відвідувачу цих місць” [20, с. 145].

Серед перших заснованих колоній у Катеринославській губернії були – Хортиця, Острів, Розенталь, Айнлаге, Кроневайде, Нойенбург, Нойендорф і Шенгорст, згодом були створені: Ямбург, Йозефсталь і Фішерстдорф. Динамічними темпами відбувався процес заснування колоній у Таврійській губернії (65 німецьких поселень). З-поміж колоній Кримського півострова відомі наступні: Нойзац, Кроненталь, Розенталь, Фріденталь,

Цюріхсталь, Судак, Герценберг, Гейльбрюн, Сарата, Тарутіно, Красне, Тепліц, Бородіно, Клястіц, Лейпциг, Березина, Париж, Брієн, Ной-Арциз та інші [21, с. 58–80].

Через брак коштів на облаштування поселенців після 1825 р. спостерігається обмеження імміграції. Якщо в подальшому і створювалися німецькі колонії, то, насамперед, на прохання урядовців та землевласників-поміщиків з метою заснування “добре влаштованого сільського господарства, поєднаного з фабричним виробництвом”.

На середину XIX ст. колонізація Півдня вже відбулася, німці стали помітним елементом цього регіону. Якщо в 70-х рр. XVIII ст. їх тут ще майже не було, то в 1857 р. вони становили 4,3 % населення Херсонської та 2,3 % Катеринославської губерній. Найбільша кількість німців проживала в Одеському повіті – 19,9 % усіх мешканців, а також Тираспольському (8,3 %) і Катеринославському (9,6 %) повітах [20, с. 147].

Таким чином, переселенська політика кінця XVIII – початку XIX ст., яку розпочала Катерина II, була позитивним явищем у контексті налагодження українсько-німецьких відносин, оскільки відбувався синтез загальноєвропейського досвіду з українськими традиціями, що на практиці призводило до інтенсифікації розвитку господарства та активізації культурних взаємин.

Вагоме значення в культурному житті українського народу, його відносинах з іншими народами в XVII–XVIII ст. відіграла Києво-Могилянська академія [6, с. 118]. В цьому контексті перший український університет сприяв поглибленню наукової та культурної співпраці між Україною і Німеччиною. Міжнародні зв'язки Академії посилились в епоху раннього Просвітництва. Едуард Вінтер писав, що “Україна була в неабиякій мірі вхідними воротами, через які Просвітництво проникало на Русь”. Важливу роль у розвитку й поширенні його ідей відіграла саме Києво-Могилянська академія, яка була “головною ланкою зв'язку між західною культурою і Східною Європою” [6, с. 119–120].

Заснована на засадах європейської освіти, Академія впродовж усього існування (1615–1817 рр.) підтримувала широкі взаємини з навчальними й науковими осередками Європи, в тому числі із провідними університетами Німеччини. В них вихованці з України опановували точні науки, медицину, східні мови, осмислювали реформаційні віяння, особливо на основі перекладів і філологічно-критичного тлумачення Біблії. Розробку проблеми внутрішньої людини, її активних зусиль, спрямованих на моральне й духовне піднесення, через яке вона прилучається до Бога, київські студенти також знаходили в Німеччині. Великий авторитет киевомогилянців підкреслював М. Грушевський, зазначаючи, що з неї “вийшло багато людей, які зайняли перші місця в літературнім, церковнім і політичнім житті тодішньої України й Московщини” [22, с. 426].

У XVII–XVIII ст. українсько-німецькі зв'язки торкалися всіх сторін тогочасного культурного життя, в тому числі релігії і богослов'я. Серед захисників і теоретиків православ'я були вчені німецького походження – Інокентій Гізель і Адам Зернікау. Гізель був студентом, професором і ректором Києво-Могилянської Академії (1646–1652 рр.). Свої богословські праці він насичував філософською аргументацією раціоналістичного змісту, порушував чимало проблем як моральної філософії, так і морального богослов'я. Зернікау також неодноразово відвідував Київ, спілкувався з багатьма вченими Академії. Його твори мали фундаментальне значення для подальшого розвитку православного богослов'я майже впродовж трьох століть [7].

На той час у Києво-Могилянській академії викладалося чимало мов, як старожитніх, так і європейських. Викладання ж німецької мови було обов'язковою дисципліною з 1751 р. Студентів вчили писати, читати й говорити німецькою мовою з дотриманням правильної вимови. Для кращого вивчення мови митрополит Арсеній Могилянський, протектор Академії, виписав для студентів німецьку газету.

Першим професором німецької мови в навчальному закладі був Симон Тодорський, який до того понад десять років жив і працював у Німеччині. Чудовими знавцями німецької мови були також викладачі Іван Самойлович, Хома Халчинський, Іриней Фальковський,

Давид Нащинський, Варлаам Лашевський. Останні два навчалися в Німеччині. Серед викладачів німецької мови були й етнічні німці – Карл Фоген, Карл Ремер та інші.

Знання мови дозволило вихованцям Академії розгорнути значну викладацьку роботу, яка сприяла ознайомленню народів православного регіону з німецькою наукою і культурою. Майже всі перекладачі з німецької мови відчували гострий брак словників і граматичних посібників не лише з української мови, яка перебувала під забороною, а й сучасної їм російської. Тому цілком закономірно, що вихованці Академії, які перекладали з багатьох мов, заклали основи перекладацької практики – укладання порівняльних паралельних словників. До них належали Кириак Кондратович, Лука Січкарьов, Григорій Політика [7].

Однією із яскравих сторінок українсько-німецьких взаємин середини XVIII ст., безпосередньо пов'язаних з Києво-Могилянською академією, була діяльність Йогана Готфріда Шеделя. Із переїздом у 1731 р. до Києва розпочався найплідніший період праці відомого архітектора. З 23 творів майстра 16 виконувалися саме тут. Найкращі і найвідоміші з них – Академія на Подолі, Велика дзвіниця Києво-Печерської лаври тощо. Окрім того, в 1736 р. Шедель здійснив реконструкцію академічної будівлі. Притаманною рисою майстра було вміння поєднувати новітні досягнення тогочасної європейської архітектури з українськими національними традиціями.

У широкому вжитку в Києво-Могилянській академії були філософські словники та лексикони німецьких авторів, значною популярністю серед них користувався укладений Йоганом Мікреліусом “Філософський лексикон термінів, вживаних філософами”, виданий у Штеттіні в 1661 р. Загалом особливо багатою на твори німецьких протестанських авторів була книгозбірня Теофана Прокоповича, котра містила понад 3 тис. томів. У ній нараховувалися книги 741 автора, серед них німецьких – 420, або 57 %.

Професори та вихованці Києво-Могилянської академії не лише купували та читали твори німецьких авторів і книги німецьких видавництв. Вони їх перекладали, досліджували, видавали, популяризували, робили доступними для східнослов'янського читача. Цей творчий процес знаходить відображення в їх листах і щоденниках.

У свою чергу, твори київських професорів друкувалися в Німеччині, перекладалися німецькою і латинською мовами, ставали джерелом знань для німецького та європейського оглядача про світ греко-слов'янської культури, православне сповідання, історію, звичаї, політичні реалії тогочасної України. Отже, українсько-німецькі культурні зв'язки XVII–XVIII ст. були двосторонніми, в них кожна із сторін мала свій інтелектуальний інтерес. Але, безперечно і те, як зазначають дослідники В. Нічик і З. Хижняк, що українська сторона в цей час брала з німецької незрівнянно більше, ніж німецька з української [7].

Доброю традицією для Києво-Могилянської академії було продовження освіти найздібніших студентів у навчальних закладах різних країн Європи. Чимало вихованців Академії навчалось і в університетах Німеччини – Лепцігу, Страсбурзі, Гельдейберзі, Галле, Єні, Кенігсберзі та інших. Серед них – М. Мотоніс, І. Козицький, Іван та Павло Остроградські, А. Безбородько, Георгій і Михайло Милорадовичі, І. Данилевський, Сава Леонтович, М. Тереховський, Д. Понирка, Д. Самойлович, М. Ковалинський, І. Політика, І. Хмельницький, Ф. Туманський та інші.

Перебуваючи в Німеччині, київські вихованці знайомилися з її літературою та мистецтвом. Знали вони твори Себастьяна Брандта, Лукаса Кранаха, Альбрехта Дюрера, Ганса Гольбейна, а також цікавилися творчістю деяких німецьких композиторів, як-от: Й.-С. Баха, К. В. Глюка, Г. К. Вайгензеля, Г. Ф. Генделя тощо. Особливо уславилися своєю прихильністю до музичної культури України Розумовські. В залишеному ними нотному зібранні, яке містило 3 тис. творів, було чимало записів і німецьких авторів. Якщо в XVII ст. в Академії виконувалися переважно твори українських композиторів, то пізніше репертуар збагачується і творами німецьких музикантів, які були співзвучні українському мелосу [23].

Отже, українсько-німецькі наукові та культурні зв'язки, які здійснювалися через Києво-Могилянську академію, охоплювали: навчальні заклади, мистецькі осередки, бібліотеки, друкарні тощо. Попри суттєві відмінності в традиціях, ментальності, культурному розвитку

обох народів було чимало схожих рис, пов'язаних із спрямуванням духовних основ співпраці в русло Просвітництва.

XIX століття – час національного відродження в Україні – саме тоді відчутним був вплив ідей романтичного народництва, що поширились в Західній Європі, а також східнослов'янських відроджень, які сприяли піднесенню національної свідомості українців і виведенню української науки на міжнародний рівень. Одним із всеукраїнських репрезентів виходу на “широкі води” міжнародної наукової співдружності стало Наукове товариство ім. Шевченка у Львові.

Важливим кроком НТШ в цьому напрямку була політика взаємообміну наукових видань Товариства на видання багатьох національних академій наук, яку проводив голова Товариства Михайло Грушевський (1897–1913 рр.), а також вступ бібліотеки НТШ до міжнародної спілки бібліотек Академій Наук [24, с. 10–17]. Саме з цією метою “Хроніка НТШ” видавалася на двох мовах: крім української ще й німецькою, яка вважалася в той час мовою науки в світі. Підтвердженням того, що ці плани були втіленими в життя, служать листи від більше, ніж двохсот наукових установ, які пропонували взаємообмін власними виданнями. Серед наукових установ, що виступили з цією пропозицією, були також представники Німеччини [25, с. 137].

Наукове товариство ім. Шевченка підтримувало зв'язки із багатьма науковими установами Німеччини. На початках ці взаємини здійснювалися через літературу. Члени Товариства постійно знайомилися з німецькою науковою літературою і рецензували її у своїх періодичних виданнях. З середини 90-х років активізуються контакти через офіційне листування відділу Товариства. З цього часу широко застосовується й приватне листування його членів. Наприкінці XIX ст. з'являється нова форма взаємин – Товариство замовляє зарубіжним вченим праці на теми, які повинні були заповнити прогалини в українознавстві. Паралельно з цим, члени Товариства публікують свої роботи за кордоном. Багато з них, власне, вперше заявляють про себе, як науковці. Їхні праці друкуються в Німеччині, Франції й Італії [26, с. 128].

Українсько-німецька співпраця через Наукове товариство ім. Шевченка поглиблювалася в результаті співпраці членів Товариства та німецьких науковців. У перші десятиріччя свого існування НТШ не приймало в члени іноземних вчених. Ситуація змінилася докорінним чином після обрання М. Грушевського головою Товариства, який добре розумів, що реалізація завдань національного відродження не можлива без участі в ньому кращих представників інших національностей. Так, зокрема, дійсним членом НТШ став професор Берлінського університету Олександр Брюкнер, який в огляді новин слов'янського народознавства, підносив значення Товариства, як “головного огнища української науки, котрої центр наслідком неприхильних політичних обставин перенісся з Києва до Львова, а також вказував на високу наукову вартість його публікацій” [27, с. 200].

Отже, в кінці XIX – на початку XX ст. завдяки діяльності Наукового товариства ім. Шевченка в Німеччині більше дізнаються про Україну, а в Україні про розвиток та можливості наукової діяльності за кордоном, зокрема, на німецьких теренах. Це сприяло зближенню обох народів та поглибленню співпраці на наступні десятиліття.

Таким чином, бачимо, що Німеччина завжди мала свої інтереси на Сході, в яких Україна посідала чільне місце, що пов'язано з геополітичним становищем німецьких і українських земель в Європі. Досліджуваний період українсько-німецьких відносин – від найдавніших часів до кінця XIX ст. – характеризувався тривалими історичними контактами між двома народами, характер яких визначався, насамперед, державним станом України й Німеччини та їх міжнародним становищем. З історичної перспективи, можна стверджувати, що двосторонні взаємини відбувалися по висхідній, оскільки виробили багатотисялітні традиції культурних, економічних, наукових та людських зв'язків. Попереду – складне, суперечливе та неоднозначне XX століття в історії українсько-німецьких відносин, яке потребує окремого наукового дослідження. Всупереч різноманітним точкам зору та неоднозначним оцінкам

окремих історичних періодів і аспектів українсько-німецьких відносин у сучасну історичну добу вони продовжують зміцнюватися і розвиватися.

Список використаних джерел

1. *Грушевський М.* Історія України-Руси. – Т.1. – К.: Наукова думка, 1991. – 648 с. 2. *Рудницький С.* Українська справа зі становища політичної географії. – Берлін: Українське слово, 1923. – 288 с. 3. *Пастернак Я.* Важливі проблеми етногенези українського народу в світлі археологічних досліджень. – Нью-Йорк: Українське історичне товариство, 1971 р. – 27 с. 4. *Сеґеда С.* Походження та ранньоетнічна історія слов'ян // Університет. – 2008. – № 1. – С. 56–64. 5. *Монолатій І.* Українсько-німецькі етнокультурні процеси у Галичині // <http://kolomyya.org/historypub4.htm>. 6. *Алексієвець Л.* Києво-Могилянська академія у суспільному житті України. – Тернопіль: Лілея, 1997. – 157 с. 7. *Нічик В., Хижняк З.* Києво-Могилянська академія та українсько-німецькі культурні зв'язки // <http://www.library.ukma.kiev.ua/e-lib>. 8. *Кулинич І., Кривець Н.* Нариси з історії німецьких колоній в Україні. – К.: Інститут історії України НАН України, 1995. – 271 с. 9. *Литвин В.* Україна: Європа чи Євразія. – К., 2004. – 512 с. 10. *Бобилева С.* Історія Німеччини від давніх часів до 1945 року / За ред. Н. Бойцун. – Д.: РВВ ДНУ, 2003. – 523 с. 11. *Історія Прикарпаття // Мій рідний край – Прикарпаття / Відп. ред. В. І. Кононенко. – Івано-Франківськ, 2000. – С. 38–39.* 12. *Бичко І.* Німеччина // Українська культура: історія і сучасність. Навч. посібник. / За ред. С. О. Черепанової. – Львів, 1994. – 423 с. 13. *Ричка В.* Між християнським Сходом і Заходом. Київська Русь у міжцивілізаційному виборі // <http://www.adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/b07122b559>. 14. *Рогоза В.* Княгиня Ольга // <http://svit.ukrinform.ua/celebrities.php?page=k-olga.htm#up>. 15. *Історія України / В. Ф. Верстюк, О. В. Гарань, О. І. Гуржій та ін.; Під ред. В. А. Смолія. – К.: Альтернативи, 1997. – 424 с.* 16. *Грабовецький В.* Столиця Ростиславичів і Романовичів у міжнародних відносинах XII–XIII століть (до 1100-річчя заснування Галича) // Вісник Прикарпатського університету. Серія: Історичні науки. – Вип. I. – Івано-Франківськ, 1998. – С. 3–13. 17. *Купчинський О.* Із спостережень над розвитком документа та діяльності князівської канцелярії Галицько-Волинських земель XIII – першої половини XIV століть // Записки Наукового Товариства імені Шевченка. – 1996. – Т. ССXXXI. – С. 54–62. 18. *Ісаєвич Я.* Мандри Мартина Груневега – маловідомий німецький опис України на переломі XVI–XVII ст. // Німецькі колонії в Галичині: Історія – Архітектура–Культура / Впор., ред. Г. Петришин. – Львів, 1996. – 98 с. 19. *Німці на Україні // Енциклопедія Українознавства. – Т. 5. – 1996. – 2000 с.* 20. *Васильчук В.* Розселення німців в Україні (кін. XVIII – поч. XIX ст.) // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2007. – Вип. 1. – С. 143–148. 21. *Очерки истории немцев и меннонитов Юга Украины (конец XVIII – первая половина XIX в.) / Под ред. С. И. Бобылевой. – Днепропетровск, 1999. – 232 с.* 22. *Грушевський М.* Ілюстрована історія України. – К., 1990. – 524 с. 23. *Репринцев О., Додонов Р.* Києво-Могилянська академія та її внесок у розвиток культури // <http://masters.donntu.edu.ua/2009/kita/repryntsev/library/article1.htm>. 24. *Дорошенко В.* Бібліотека Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові // Записки НТШ. – 1961. – Т. 171. – С. 10–17. 25. *Савенко В. М.* Грушевський і НТШ // Михайло Грушевський. Погляд із сьогодення. – Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. – Серія: Історія / За заг. ред. проф. М. М. Алексієвця. – Тернопіль: Літопис, 1997. – Вип. V. – С. 134–138. 26. *Купчинський О.* Зв'язки НТШ із зарубіжними науковими установами й центрами // Т. Шевченко і українська національна культура. – Львів, 1990. – С. 125–128. 27. *Грушевський М.* Наукове товариство імені Шевченка // Грушевський М. С. Твори: у 50-ти т. / Ред. кол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.: Голов. ред. П. Сохань. – Львів: Світ, 2002. – Т.1. Серія: Суспільно-політичні твори (1894 – 1907). – С. 188–201.

Oksana Valion

THE HISTORICAL TIES BETWEEN UKRAINE AND GERMANY FROM ANCIENT TIMES TILL THE AND OF THE XIX-TH CENTURY

The article deals with the history of Ukrainian and German political, cultural, economic and scientific relations from ancient times till the and of the XIX-th century.

Key words: international relations, foreign policy, historical ties, Ukraine, Germany, Ukrainian-German political collaboration, cultural, economic and scientific relations.